

Jenny Slatman

Beelden van het lichaam: van verleden tot heden

De opvattingen over het lichaam en de verbeelding ervan kunnen bogen op een rijke geschiedenis, van de oudheid tot heden. In dit artikel worden we meegenomen in het denken van Plato, Galenus, Vesalius, Descartes en nog vele anderen. Onze huidige beelden van het lichaam zijn in deze historische opvattingen verankerd. Niet alleen de geschiedenis bepaalt ons denken, ook de huidige beeldtechnieken hebben een belangrijke impact op de manier waarop wij ons eigen lichaam zien en beleven.

Wat een lichaam is, lijkt vrij duidelijk. We hebben er immers allemaal een, en we weten dat het vocht, voedsel, zuurstof, slaap en beweging nodig heeft, en dat het uiteindelijk zal vergaan tot een hoopje stof. Hoe het lichaam werkt, lijkt, zeker in onze tijd, ook steeds inzichtelijker te worden. Door de ontwikkeling van allerlei medische beeldtechnieken, zoals röntgenfoto's, MRI-scans (Magnetic Resonance Imaging), hersenscans en echoscopie ontbreekt het ons niet aan beelden die laten zien hoe ons lichaam er vanbinnen uitziet en hoe het functioneert.

Dit soort beelden wordt niet alleen binnen de medische praktijk en wetenschap gebruikt. Zij zorgen ook voor beeldvorming in maatschappij en cultuur. Het in 2008 in Oegstgeest geopende museum *Corpus* is daar een mooi voorbeeld van. In dit vijfendertig meter hoge lichaam kunnen bezoekers – als waren ze rode bloedcellen – rondreizen. De rondreis begint met een roltrap naar de knie en na allerlei orgaantheaters kom je er na zo'n vijfenvijftig minuten via de hersenen uit. Dit museum vormt eigenlijk de educatieve tegenhanger van de fantastische verbeelding uit de film *Fantastic voyage* (1966), waarin een team van artsen zo verkleind wordt dat ze door het lichaam van een atoomgeleerde kunnen reizen om een tumor in zijn hoofd van binnenuit te behandelen.

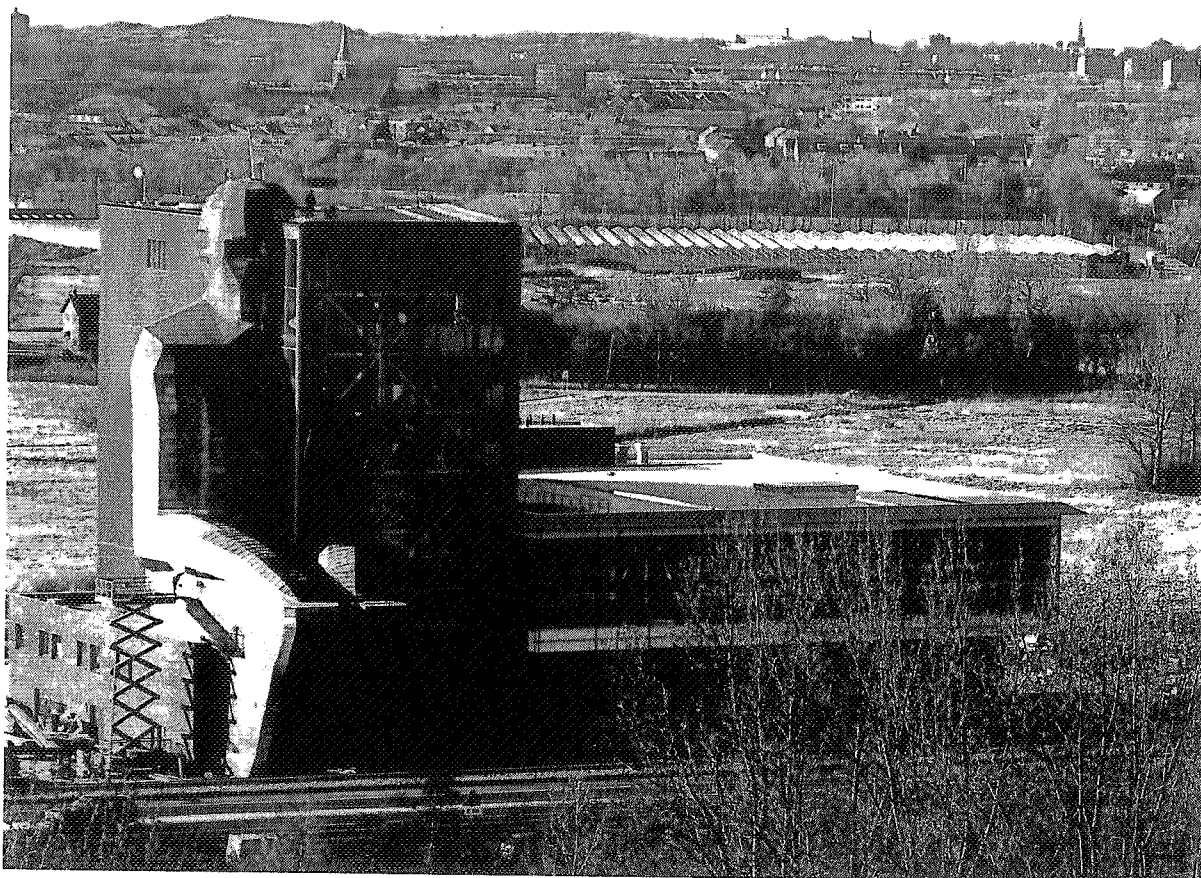
Dit soort beelden en verbeeldingen van het lichaam lijken een vertaling te vormen van onze huidige kennis van het lichaam. In dit artikel wil ik aangeven dat de betekenis van het lichaam en zijn functioneren

juist niet zomaar een biologisch gegeven is dat vervolgens uitgebeeld kan worden. Nee, het lichaam krijgt zijn betekenis door beelden en verbeelding, waarbij het letterlijk om beelden kan gaan, zoals in medische beeldvorming of beeldende kunst, maar juist ook om de verbeelding in begrippen en metaforen. Wat het lichaam precies *is*, wat het *betekent*, staat niet zomaar vast. Het is in ieder geval niet een universeel, algemeen geldend gegeven. Cultureel-antropologen hebben vastgesteld dat de betekenis van lichamelijkeheid in verschillende culturen nogal uiteen kan lopen. En we kunnen zelfs zeggen dat het hele idee van 'het lichaam' als een op zichzelf bestaande entiteit in heel veel culturen niet eens bestaat en eigenlijk het product is van de westerse cultuur.

In dit artikel wil ik kort ingaan op een aantal verschillende opvattingen van het lichaam, van de oudheid tot heden. In grote lijnen heb ik mijn betoog chronologisch opgebouwd, maar om aan te geven dat onze huidige opvatting diep verankerd is in historische opvattingen, zal ik ook af en toe heen en weer springen in de tijd. Ik beperk mij hier tot de westerse traditie, en zal dan in het bijzonder ingaan op de wijze waarop 'beelden' van lichamen ontstaan op het snijvlak van filosofie, religie, wetenschap, techniek en kunst. Door deze inperking zal ik niet ingaan op de betekenis van lichamelijkeheid in het jodendom, de islam, het boeddhisme en niet-westerse culturen zoals bijvoorbeeld de Maori- cultuur.

Het lichaam als kerker en tempel

Dat het lichaam een historische betekenis heeft, wil niet zeggen dat eerdere betekenissen niet meer in omloop zijn, en dat alle individuen binnen een bepaald tijdsgewricht dezelfde opvatting delen. Soms gebruiken mensen historische metaforen die door de geschiedenis heen gehandhaafd zijn gebleven. Zo zien we dat de metafoor van het lichaam als 'kerker van de ziel' (Plato) of als 'tempel (van de heilige Geest)' (Paulus) het nog steeds goed doet, ook al levert het gebruik van dergelijke metaforen buiten de context waarin zij ontwikkeld zijn, soms komische

Het Corpus-museum in Oegstgeest

uitspraken op. Zoals de uitspraak van de Nederlandse voetballer Edgar Davids (nadat hij in 2001 was betrappt op dopinggebruik) dat hij heel erg geschokt was door deze dopinguitslag omdat hij zijn lichaam respecteert als een tempel en dat hij daarom nooit pilletjes zou nemen, zelfs niet wanneer hij verkouden was. Een grappige uitspraak voor iemand die miljoenen verdient met het inzetten van zijn lichaam om ieder balverlies te compenseren, waarbij het respect voor zijn eigen benen (en die van anderen) geen enkele rol speelt, waarmee we toch wel erg ver verwijderd lijken te zijn van Paulus' opvatting dat wij, mensen, niet de eigenaar van ons eigen lichaam zijn, maar dat we het in bruikleen hebben (1 Korintiërs 6,13-20).

Ook al zullen de meeste mensen in onze maatschappij wel de opvatting huldigen dat hun lichaam onderzocht kan worden door een dokter – dat hun lichaam in zekere zin een 'ding' is waaraan iets kan mankeren, dat wellicht ook verholpen kan worden –,

toch kunnen ze ook op een andere manier tegen hun eigen lichaam aankijken. Hier gaat het dan eigenlijk om de manier waarop mensen hun lichaam zien en ervaren tegen de achtergrond van bepaalde waarden. Een van de dominante waarden in onze westerse cultuur is terug te leiden naar de paulinische metafoer van het lichaam als tempel. Uitgaande van de gedachte dat ons lichaam niet van onszelf is, maar dat wij het in bruikleen hebben, mogen we er niet zomaar mee doen wat we zelf willen. En dit geldt ook voor het lichaam na de dood. Een dergelijke waardering van het lichaam – die haaks staat op de liberale gedachte dat eenieder zelf eigenaar is van haar of zijn lichaam en er (binnen de regels van de wet) mee mag doen wat zij of hij wil – speelt een cruciale rol in bijvoorbeeld het huidige debat over orgaandonatie. En het is interessant te zien dat het kabinet-Balkenende IV, dat niet wil overgaan naar een 'ja, tenzij'-donorbeleid, er – roomser dan de paus – meer moeite mee heeft het paulinische gedachtegoed te relativieren dan bisschop

Wiertz van Roermond, die zich in mei 2009 voor het oog van de televisiecamera als orgaandonor heeft ingeschreven.

Een andere waarde die diep verankerd is in onze cultuur, is dat het lichaam de mens eigenlijk in de weg staat. Typerend voor de westerse cultuur is dat, sinds Plato, het lichaam wordt opgevat in onderscheid met datgene wat ziel of geest wordt genoemd, en dat het zielenleven als belangrijker wordt gezien dan het somatische bestaan. Alle levende wezens zijn bezielde en hebben dus een *psuchè* (ziel), volgens Plato, maar de menselijke *psuchè* onderscheidt zich doordat zij over *logos* beschikt: het vermogen tot redeneren en uitspreken. En om volwaardig mens te zijn moeten we ons in het bijzonder door dit redelijke vermogen laten leiden. Dit wordt echter telkens gefrustreerd door de aanwezigheid van ons lichaam. Lichamelijke neigingen, behoeften, driften, emoties en pijnen verstoren de ratio. Bevangen door droefheid, razernij of seksuele driften maken we meestal niet de meest redelijke overwegingen. Daarom, zegt Plato, vormt het lichaam de kerker van de ziel.

De ziel, die volgens de Griekse gedachte gevleugeld is en niets liever wil dan naar de ideeënwereld vliegen, stort door de zwaarte van het aan haar vastgeklonken lichaam neer en is veroordeeld tot een aards bestaan. Deze platoonse opvatting horen we weerklanken in de christelijke gedachte dat wij, mensen, door ons lichaam zondig zijn (Augustinus). De metafoor van de kerker doet vermoeden dat er ook een bevrijding mogelijk zou zijn. Volgens Plato vindt een werkelijke bevrijding pas plaats na de dood, wanneer de onsterfelijke ziel zich scheidt van het lichaam. Tijdens het leven kan een dergelijke scheiding niet plaatsvinden, precies omdat een levend wezen een wezen is dat bezielde is: zonder ziel geen leven. In de gevangenschap in de kerker kan er wel een loutering plaatsvinden. Deze houdt in dat de ziel zich distantiëert van haar eigen gevangenschap, dat ze inziet dat zij niet zichzelf gevangen houdt. In het dagelijks leven betekent dit dat we niet moeten toegeven aan de neigingen van het lichaam, de zwakten van het vlees.

De metafoor van het lichaam als kerker wordt in onze tijd ook wel gebruikt om een algemeen negatief gevoel ten opzichte van het eigen lichaam uit te drukken. Het lichaam dat in de weg staat, niet alleen in de bovengenoemde moralistische betekenis, maar in de weg omdat het ons door pijn, ziekte en allerlei tekortkomingen beperkt in wat wij willen. Sommigen

zeggen ook wel dat de platoonse opvatting een algemene haat ten opzichte van ons eigen lichaam uitdrukt. En we zouden dan vervolgens kunnen zeggen dat de (meest) menselijke neiging om het eigen lichaam te verbeteren en te verfraaien wordt ingegeven door deze zelfhaat. Gebruikten de eerste mensen knots en steen om de beperkingen van hun lichaam te verminderen, de eenentwintigste-eeuwse mens kan hiervoor gebruik maken van cosmetische chirurgie, allerlei prothesen en implantaten, IVF (in-vitrofertilisatie), eicel-invriezing, genetische manipulatie enzovoort. Middelen om de last en de beperking van het lichaam in te dammen, om stiekempjes wat verder tussen de tralies van de kerker door te willen gluren.

Het gesloten lichaam

Ook al gaan de oude Grieken uit van de gedachte dat men een onderscheid kan maken tussen lichaam en ziel, en dat de ziel iets hogers is dan het lichaam, de oudheid kenmerkt zich niet zomaar als een periode waarin men het lichaam niet belangrijk zou vinden. Lichamelijke verzorging en oefening, evenals het vergaren van kennis van ziekte en gezondheid, behoren essentieel tot de oude Griekse en Romeinse cultuur. Anders is dat in de middeleeuwen. In deze periode lijkt alles met betrekking tot het lichaam verwaarloosd te worden ten gunste van de aandacht voor het geestelijke. Het lichaam blijft in deze periode iets mysterieus. Door de heersende opvatting dat lichaam en geest in werkelijkheid een eenheid vormen, ook al zijn het theoretisch twee te onderscheiden zaken, wordt het lichaam nog niet opgevat als een zelfstandig ding dat men naar hartelust kan analyseren en onderzoeken. Daarnaast wordt vrijwel de hele periode van 200 tot 1600 na Christus gedomineerd door een enkele opvatting van geneeskunde: de leer van de Romeinse lijfarts Galenus (130-200 na Christus).

Voortbouwend op de ideeën van Hippocrates (vierde eeuw vóór Christus) presenteert Galenus een typische kijk op lichaam, ziekte en gezondheid. Een belangrijk aspect van zijn leer is de indeling van gemoedstoestanden op grond van de verhouding van zogeheten lichaamssappen of humoren. Door het lichaam stromen vier sappen: slijm (*phlegma*), gele gal (*xanthè cholè*), zwarte gal (*melaina cholè*) en bloed (*haima* (Grieks) of *sanguis* (Latijn)). Nog steeds worden de woorden 'cholerisch' (driffig), 'melancholisch' (zwaarvoedig of depressief), 'flegmatisch' (rustig, emotioneel) en 'sanguinisch' (vurig en energiek) ge-

bruikt om iemands temperament te beschrijven. In de middeleeuwen was men van mening dat een bepaalde gemoedstoestand werd veroorzaakt door de overheersing van een van de vier sappen. Een teveel aan zwarte gal werd gezien als de oorzaak van melancholie, en ook van kanker.

Galenus' opvatting van het lichaam was voor het grootste gedeelte speculatief. Het bestaan van zwarte gal, bijvoorbeeld, was nooit werkelijk waargenomen; het werd als idee verondersteld. Galenus kon zijn anatomische en fysiologische ideeën niet toetsen door het ontleden van dode lichamen. De enige lichamen die hij mocht openen, waren die van dieren. Zijn anatomie zat dan ook vol vergissingen – zoals de aanname dat de baarmoeder uit zeven kamers zou bestaan –, die pas in de zestiende eeuw zichtbaar werden. Na de ontdekking van de lymfevaten in de zeventiende eeuw werd er een aannemelijker oorzaak voor kanker gevonden, en werd de zwarte gal voorgoed naar het rijk der fabelen verwezen.

In de middeleeuwen bleef het lichaam mysterieus doordat het niet zomaar geopend mocht worden. Wij weten nu, na William Harveys ontdekking van de bloedsomloop in 1628, dat ons hart een pomp is. Voordat mensen die kennis over hun eigen lichaam hadden, werd het gebons in de borstkas door menig een met verbazing en angst ervaren. Ten aanzien van het openen van menselijke kadavers heeft eigenlijk altijd zowel een fascinatie als een (morele) verontwaardiging en afwijzing bestaan. Het is bekend dat de filosoof en kerkvader Augustinus het dringend afraaide lijken te openen, maar het is een misvatting dat de katholieke kerk als zodanig het openen van lijken verbood. Deze misvatting is ontstaan doordat paus Bonifatius VIII in 1300 een verbod uitvaardigde op het stuksnijden en koken (!) van lijken. Hiermee verbood hij een praktijk die zich had ontwikkeld tijdens de kruistochten: omdat er velen sneuvelde tijdens deze veldslagen ver van huis, en men de overledenen thuis wilde begraven, dis-carneerde men de lichamen, waardoor er een pakketje botten overbleef dat men handig kon vervoeren. Bonifatius VIII verklaarde in zijn pauselijke bul dat zij die zich aan deze praktijk bezondigden, verstoten zouden blijven van de sacramenten. Deze pauselijke verklaring richtte zich dus niet tegen anatomische dissectie, ook al is zij later wel als zodanig geïnterpreteerd.

Ook nadat het openen van lijken meer en meer werd toegestaan, bleef er nog wel steeds een nega-

tieve morele betekenis aan kleven. Anatomen die lijken nodig hadden voor hun anatomische theater, hadden het liefst het lichaam van een kort tevoren geëxecuteerde crimineel. Sterker nog, dissectie werd gezien als een straf boven op de doodstraf: de crimineel werd niet alleen gedood, maar kreeg bovendien geen laatste rustplaats. De opening van het lichaam werd als afschrikwekkend beeld gebruikt. Zo werd aan het einde van de achttiende eeuw in de Verenigde Staten per wet vastgelegd dat de gedode verliezer van een duel op de dissectietafel terecht zou komen. Deze wet had als doel het duelleren te ontmoedigen.

Het geopende lichaam

In 1632 schilderde Rembrandt *De anatomische les van dr. Tulp*. Rembrandts werk wordt vaak beschouwd als een mijlpaal in de geschiedenis van de kunst, maar dit specifieke werk markeert ook een belangrijke omwenteling in de manier waarop men over het lichaam dacht. Rembrandt vertoont hier letterlijk en figuurlijk de opening van het lichaam. Het lichaam dat in de middeleeuwen stijf dicht werd gehouden, en dat alleen werd ontleed in praktijken die het daglicht niet konden verdragen, wordt geopend en in volle glorie getoond aan het grote publiek. Er vindt een daadwerkelijke autopsie plaats – het Griekse woord *autopsia* betekent inderdaad zowel 'kijken naar de dode' als 'zelf zien'.

Uit diverse bronnen is bekend dat er in de dertiende eeuw al wel dissecties werden verricht, maar deze hadden vooral als doel de leer van Galenus te onderbouwen. Lijken werden opengesneden, en de vermeende anatomische structuur werd met een stok aangewezen. Hierin komt een radicale verandering in de zestiende eeuw. In die tijd ontstonden de zogenoemde anatomische theaters, waarin dissecties in het openbaar werden verricht. De belangrijkste aanwinst uit deze tijd is Andreas Vesalius (1514-1564). In 1543 publiceerde hij het studieboek dat het begin van de moderne anatomie markeert: *De humani corporis fabrica*. In dit boek maakt hij korte metten met Galenus' theorie, en de prachtige anatomische prenten, gemaakt door kunstenaars uit de school van Titiaan, worden nu nog steeds gebruikt om anatomische boeken en lessen te verfraaien.

René Descartes (1596-1650) was een filosoof die zich erg aangetrokken voelde tot de nieuwe ontwikkelingen in de wetenschap en geneeskunde in de zestiende, zeventiende eeuw. Zijn filosofie heeft een

enorme impact op het denken over lichaam en geest. Terwijl Vesalius het lichaam fysiek opende, sneed Descartes het lichaam op theoretische wijze los van de geest. In zijn filosofie zoekt hij naar een fundament voor alle kennis door middel van de zogenoemde methodische twijfel. Deze methode impliceert dat alles waaraan we mogelijkwijs kunnen twijfelen, niet als fundament voor onze kennis kan worden aangenomen. Zo kan de zintuiglijke waarneming ons kennis opleveren, maar omdat het mogelijk is hieraan te twijfelen, kan zij niet het fundament van onze kennis zijn. Hetzelfde geldt voor wiskundige kennis. Het enige waaraan we niet kunnen twijfelen, is dat er op het moment van twijfelen een 'ik' bestaat dat twijfelt. Dit 'ik' noemt Descartes het denkende ding of *res cogitans*, en dat is strikt gescheiden van alles wat met het lichaam te maken heeft, omdat alles wat met het lichaam te maken heeft, betwifelbaar is. Thomas Hobbes, een tijdgenoot, vond de redenering van Descartes maar niks en ridiculiseerde deze door de uitspraak 'ik denk dus ik ben' te vervangen door 'ik loop dus ik ben een loopje'. Deze redenering slaat echter precies de plank mis, omdat, zoals Descartes beargumenteert, 'lopen' een activiteit is die men kan betwifelen (ik kan immers dromen dat ik loop), terwijl denken (of twijfelen) onbetwifelbaar is.

Met deze ingenieuze redenering heeft Descartes een aardshok veroorzaakt in ons denken over lichaam en geest. Zoals we gezien hebben, maakte ook Plato onderscheid tussen lichaam en ziel. Bij de Grieken (en in de middeleeuwen) ging men er echter niet van uit dat er twee verschillende substanties bestonden. Dit is wel de consequentie van Descartes' denken: het denkende ding (*res cogitans*) is een radicaal ander ding of substantie dan het lichamelijke of uitgebreide ding (*res extensa*). Terwijl Plato nog uitging van de eenheid van lichaam en ziel, vindt bij Descartes een ware scheiding tussen beide plaats.

Bovendien, terwijl de ziel (*psuchè*) bij Plato nog de dubbele betekenis had van levensprincipe en redelijk vermogen, ziet Descartes haar alleen nog als het redelijk vermogen. Men heeft geen ziel nodig om te leven, alleen om te denken, redeneren en spreken, aldus Descartes. Dit betekent dat er ook levende wezens zijn die geen ziel of geest hebben. Alleen de mens heeft een dergelijk vermogen. Dat levende wezens, zoals mensen en dieren, een levend en bewegend lichaam hebben, wordt vervolgens mechanisch verklaard. Het lichaam, zo meent Descartes, is een vernuftige machine, die je zou kunnen vergelij-

ken met een molen, een klok of een fontein. Ze moet wel in werking gezet worden, maar wanneer ze het eenmaal doet, werkt ze op mechanische wijze.

Door deze denkwijze is het lichaam een zelfstandige entiteit geworden, die ook als zodanig onderzocht en geanalyseerd kan worden. De arts-filosoof Julien Offray de Lamettrie (1709-1751) heeft de cartesiaanse opvatting van het lichaam nog verder uitgewerkt en geradicaliseerd door de mens als geheel een machine te noemen. Was er bij Descartes altijd nog sprake van de geest of de rede die het lichaam zou besturen en controleren, De Lamettrie meent dat al ons denken en spreken uiteindelijk ook teruggedleid kan worden op vernuftige mechanische processen in ons lichaam: de geboorte van de idee van *l'homme-machine*. Niet iedereen was blij met deze materialistische kijk op het mens-zijn. De totale eliminatie van het geestelijke en het zielenleven werd door vele gelovigen opgevat als blasfemie, en men vond dan ook dat De Lamettries dood, veroorzaakt door het eten van bedorven paté, zijn verdiende straf was (al kan men natuurlijk net zo hard beweren dat een dergelijke dood juist een bevestiging van zijn materialistische zienswijze was).

Ook al stuit (en stuitte) het beeld van het lichaam als machine menigeen tegen de borst, het heeft de wetenschap en de geneeskunde geen windeieren gelegd. Het feit dat medici tegenwoordig tot allerlei ingewikkelde operaties in staat zijn, is te danken aan de opvatting dat het lichaam een machine is die kapot kan gaan, maar die men ook kan repareren. Zonder de opvatting dat het hart werkt als een mechanische pomp, had men nooit een hart-longmachine kunnen ontwerpen. Zonder de opvatting dat het lichaam een materieel ding is, dat gescheiden is van het geestelijke, zou men nooit zijn overgegaan tot orgaantransplantaties. In culturen waar het beeld van het lichaam als een ding, een aanhangsel van de geest, vreemd is, zijn medische ingrepen als orgaantransplantatie vrijwel letterlijk onvoorstelbaar.

Het transparante lichaam

Er zijn vele (mannelijke) kunstenaars die hun vrouw hebben vereeuwigd in portretten en beelden. Een wel heel merkwaardige vereeuwiging vond plaats in 1895. Wilhelm Röntgen legde door middel van de door hem uitgevonden röntgenstralen de beringde knokige hand van zijn vrouw Bertha vast. Omdat men in de beginperiode de gevaren van overmatige blootstelling aan de röntgenstralen nog niet kende,

lieten velen (vooral vrouwen) aan het begin van de twintigste eeuw een dergelijke foto maken. De foto's werden gezien als een representatie van het intieme lichaam en waren dan ook bij uitstek een geschenk aan een partner. Een dergelijk idee speelt ook door in de door Thomas Mann geschreven roman *De To-verberg* (1924), waarin hoofdpersonage Hans Castrop geheel verrukt is wanneer hij de röntgenfoto van de borstkas van Clawdia Chauchat bemachtigt, de vrouw op wie hij tot over zijn oren verliefd is. Hans is ervan overtuigd dat hij met deze afbeelding een in-kijkje heeft gekregen in de meest intieme gevoelens van deze vrouw.

Sinds de uitvinding van de röntgenstralen is het mogelijk in het menselijk lichaam te kijken terwijl het nog leeft. En bij de meeste hedendaagse beeldtechnieken die zich sinds de jaren zestig, zeventig in razendsnel tempo hebben ontwikkeld – zoals MRI (magnetic resonance imaging), PET (positron emissie tomografie), echoscopie – hoeft het lichaam ook niet meer geopend te worden om een beeld te verkrijgen van het innerlijke lichaam. Deze beeldtechnieken hebben de medische wetenschap enorm veel kennis opgeleverd en worden tegenwoordig volop ingezet bij het diagnosticeren en behandelen van allerlei aandoeningen.

Naast deze medische toepassingen hebben de mogelijkheden van deze beeldtechnieken ook een belangrijke impact op de wijze waarop wij ons eigen lichaam zien en beleven. Terwijl Hans Castrop meende door middel van een röntgenfoto toegang te krijgen tot het intieme leven van zijn geliefde, menen sommige hedendaagse hersenwetenschappers dat we door het volledig doorlichten van de hersenen met allerlei nieuwe scans wellicht toegang zullen krijgen tot dat wat filosofen ook wel het 'zelf' of 'zelfbewustzijn' noemen. Ook presenteren sommige hersenwetenschappers hun bevindingen zelfs in termen als het kunnen lezen van gedachten.

Zou het dan werkelijk zo zijn dat onze gedachten – datgene wat eenieder waarschijnlijk ziet als een privéwereld die voor anderen niet toegankelijk is – nu door anderen bespied kunnen worden? Persoonlijk denk ik niet dat dat het geval is, omdat (zichtbare) hersenactiviteit niet zomaar hetzelfde is als denken, willen of voelen. Dat hedendaags hersenwetenschap en de manier waarop haar bevindingen in populaire media worden gepresenteerd, een dergelijk reductionistisch mensbeeld in de hand werken, zie je ook in het steeds normaler worden van reductio-

nistisch (en vaak foutief) taalgebruik. Zo is het tegenwoordig heel gangbaar te zeggen dat de hersenen het niet fijn vinden verschillende taken tegelijkertijd te doen in plaats van dat mensen het lastig vinden met meer dan één ding tegelijkertijd bezig te zijn. Eigenlijk is het heel bizar een eigenschap als fijn vinden toe te schrijven aan de hersenen; hersenen vinden helemaal niets, mensen daarentegen wel.

Het hedendaagse beeld van het lichaam als transparant en reparabel geheel zorgt ook voor verschuivingen in de medische wereld en heeft zo ook invloed op de wijze waarop er in onze cultuur naar ziekte en gezondheid wordt gekeken. Nieuwe technologieën creëren een nieuw beeld van het lichaam en daardoor nieuwe patiëntcategorieën. Door de mogelijkheid van allerlei voortplantingstechnologieën zijn bijvoorbeeld de categorieën 'foetus' en 'het paar' ontstaan. De foetus als patiënt ontstaat op het moment dat deze zichtbaar gemaakt kan worden, en daardoor behandelbaar. De categorie 'het paar' ontstaat doordat fertiliteitsproblemen van de man dikwijls opgelost worden door ingrepen als in-vitrofertilisatie (IVF) in het lichaam van de (fertiele) vrouw. Met de intrede van het transparante lichaam in de geneeskunst is ook het onderscheid tussen curatieve en preventieve geneeskunst niet langer houdbaar. Bij mensen zonder daadwerkelijke gezondheidsklachten kunnen toch ziekten worden vastgesteld, of kan worden vastgesteld dat ze een groot risico lopen een bepaalde aandoening te krijgen. De nog ongeopende ziekte openbaart zich in het transparante lichaam als risico, en een dergelijke vaststelling kan een behoorlijke impact hebben op de wijze waarop iemand zijn of haar lichaam ervaart.

Beelden van lichamen zijn niet zomaar afbeeldingen van een werkelijkheid. Beelden en verbeelding creëren onze belichaamde praktijken en werkelijkheid.

Literatuur

- J.H. van den Berg, *Het menselijk lichaam. Deel I: het geopende lichaam*, Nijkerk 1959;
- D. le Breton, *L'adieu au corps*, Parijs 1999;
- J. van Dijck, *Het transparante lichaam. Medische visualisering in media en cultuur*, Amsterdam 2001;
- I. van der Ploeg, *Prosthetic bodies. The construction of the fetus and the couple as patients in reproductive technologies*, Dordrecht 2001;
- J. Slatman, *Vreemd lichaam. Over medisch ingrijpen en persoonlijke identiteit*, Amsterdam 2008 (genomineerd voor de Socrates Wisselbeker 2009; www.jennyslatman.nl);
- Digitale versie van *De humani corporis fabrica* van Vesalius: <http://vesalius.northwestern.edu>. ■